

AIVARAS STEPUKONIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

DU TAUTINĖS TAPATYBĖS VEKTORIAI, ARBA ŽVILGSNIS ANAPUS GIMTOSIOS KALBOS IR GIMTOJO KRAŠTO

The Two Vectors of National Identity: A Glance beyond
the Mother Tongue and the Father Land

SUMMARY

Today, we cannot pose questions about national identity in the manner in which they were posed by those who lived a few centuries or millenniums before us. Those societies were based on the principle of external difference – internal uniformity. In the present-day globalized and unified world, thus in Europe too, we are witnessing the emergence of the reverse principle of external uniformity – internal difference. What has changed is the very fashion in which peoples and nations manifest themselves as peoples and nations. That is not to say that national identity has disappeared, vanished, or evaporated; no, but its forms of manifestation have indeed become more subtle, yet more variegated. A contemporary people first and foremost have a *modal* existence. It possesses things that most other peoples also own, but it possesses them in its own different, special way. This different mode of possession is the locus of the identity of the people, not some proprietary “substances” or “things” as in ancient times and civilizations. In defining national identity today, it is more prudent to move away from the fact of *the same ubiquitous cultural content* found in the countries of the world to the fact that this very content is possessed and applied by each people in very particular modal forms and ways. It is therefore important to realize that the material uniformity of peoples in the present-day world does not at all imply the demise of national identity. In the contemporary world and contemporary Europe, true national differences manifest themselves more and more in the modes and shapes of how we possess and control things, not in the things themselves.

SANTRAUKA

Šiandien klausiti apie tautinę tapatybę nebegalime taip, kaip tai galėjo daryti žmonės, gyvenę prieš kelis ar keliolika šimtmečių visuomenėse, kuriose vyravo išorinio skirtingumo ir vidinio vienodumo principas. Šian-

RAKTAŽODŽIAI: Lietuva, tautinė tapatybė, senosios civilizacijos, naujoji meta-civilizacija, globalėjimas.

KEY WORDS: Lithuania, national identity, ancient civilizations, new meta-civilization, globalization.

dienos globalėjančiame, vientisėjančiame pasaulyje, taigi ir Europoje, veikia jau nebe išorinio skirtingumo ir vidinio vienodumo, o išorinio vienodumo ir vidinio skirtingumo principas. Tokiame pasaulyje, tokioje Europoje pasikeitė pats būdas, kuriuo tautos reiškiasi kaip tautos. Tautinė tapatybė anaipol neišgaravo, nedingo, neištirpo, tik jos reikimosi formos tapo subtilesnės, bet kartu gausesnės. Atskira tauta šiandien pirmiausia skleidžiasi modaliai, ji turi tokių pačių daiktų, kokių turi kitos tautos, bet turi juos kitaip, savaip, ypatingai. Ir būtent tame „savaip“ glūdi jos tapatybė, o ne tautinėse „substancijose“ ar daiktuose, kaip buvo įprasta žiloje praeityje. Šiuo požiūriu tautinė tapatybė apsibrėžia, kreipdama dėmesį ne į tai, kas turima vienoda, o į tai, kaip skirtingai turima tai, kas turima vienoda. Todėl įsidėmėtina, jog daiktinis tautų suvienodėjimas nieku būdu nereiškia tautinių tapatybių sunykimo, nes šiandienos pasaulyje ir šiandienos Europoje tikrieji tautų skirtumai iš esmės skleidžiasi ne turimuose daiktuose, o tų daiktų turėjimo būduose ir pavidaluose.

LIETUVIŠKASIS EUROPIŠKUMAS: TARP VIENIO IR DAUGIO

Mėgindami įminti būties mįslę, filosofai nuo seno pasitelkdavo vienio ir daugio sąvokas ar jų atmainas, tarytum įrankius, kurie padėtų suprasti, kaip tikrovėje nuo vienalytės būties pereinama prie daiktų įvairovės ir juolab kaip šiedvi ontologinės kraštutinybės – vienalytiškumas ir daugialytiškumas – reiškiasi viename erdvėlaikyje, viename žmoguje, viename pasaulyje, viename kosme ir mikrokosme.

Su vienio ir daugio problema susiduriame ir svarstydami lietuviškąjį europietiškumą. Šią problemą būtų galima išreikšti tokiais žodžiais: kaip vienis, kurį vadiname „Europa“, sąveikauja su daugiu, kurį vadiname Lietuva, Olandija, Italija, Vokietija, Ispanija, Vengrija ir taip toliau. Ką reiškia būti (vadintis) europietiška tauta? Ką reiškia dviem skirtingoms tautoms būti (vadintis) europietiškomis? Juk apie europietiškumą šnekame ne kaip apie atskirą daiktą, kurį tauta turi tarsi prielipą, išorišką ir neesminį, nepaliečiantį tapatybės, darančios tautą savitą, kitokią negu kitos tautos. Ne, kalbame apie europietiškumą, kuris tautiškumą persmelkia visapusiškai. Europietiška yra ne šis bei tas tautoje, europietiška yra pati tauta.

Viskas, kas lietuviška – europietiška. Viskas, kas itališka – europietiška. Viskas, kas vengriška – europietiška. Bet ne viskas, kas europietiška – vengriška, itališka ar lietuviška. Regis, susiduriame su visumos ir dalies santykiu. Tačiau padėtis nėra tokia paprasta. Juk apie lietuvišką, itališką ir vengrišką europietiškumus kalbėti prasminga tik tiek, kiek išsaugoma vienoda ir pastovi žodžio „europietiškas“ reikšmė. Tas visumos ir dalies santykis darosi painus, nes dalis, atrodo, turi visas visumos savybes, kaip antai cheminės sudėties požiūriu lašas jūros vandens – visos jūros savybes ar riekelė duonos – viso kepalas savybes.

Štai čia ir patiriame vienio ir daugio, arba vienodumo ir skirtingumo paradoksą: kiek tautos yra europietiškos, tiek jos yra vienodos, kitaip tariant, visos jos europietiškos ta pačia prasme. O kiek tos tautos yra europietiškos? Mūsų atsakymas buvo toks: jos europietiškos perdėm, visiškai, europietiškas visapusiškai persmelkia jų tautiškumą. Betgi jeigu jos europietiškos visiškai, o europietiškas reiškia tam tikrą vienodumą, tai jos visiškai ir vienodos. Maža to, jos ne šiaip vienodos, vienodi jų tautiškumai – tiek, kiek

tautiškumas yra europietiškas, o europietiškas jis yra visiškai. Pakliūvame į savotiškus Parmenido spąstus. Protaujamas būties vienis nepalieka vietos iš tikrųjų patiriamam reiškinių daugiui, protaujama Europos vienybė nepalieka vietos iš tikrųjų patiriamai tautų įvairovei.

Suvokti tautinę tapatybę Europoje jos neištirpdant bendrame, vienodame, niveliuojamame europietiškume darosi vis sunkiau. Galime guostis pasakymu „lietuviškas europietiškumas“. Bet ar nebus taip, kaip su „lietuviškais“ metrais ir kilogramais, kurie nuo „itališkų“ ar „vengriškų“, tiesą sakant, niekuo nesiskiria. Lietuviškumas, itališkumas ir vengrišku-

mas čia virsta neberekalingais, pertekliniais žodžiais. Turime tiesiog metrus ir kilogramus, lygiai taip turime tiesiog europietiškumą.

Atsakymo kokybę tiesiogiai priklauso nuo klausimo kokybės. Kertinė šio straipsnio mintis kaip tik ir būsianti ta, kad šiandien klausti apie tautinę tapatybę nebegalime taip, kaip tai galėjo daryti žmonės, gyvenę kelis ar keliolika šimtmečių prieš mus. Nebegalime, nes nebe tas pasaulis, pasikeitė ne tik tautos (šis faktas savaime gana banalus), bet svarbiausia – pasikeitė pats būdas, kuriuo tautos nūdienos pasaulyje reiškiasi kaip tautos.

SENASIS PASAULIS: IŠORINIO SKIRTINGUMO, VIDINIO VIENODUMO PRINCIPAS

Kadaise tautos formavosi palyginti savarankiškai, uždaroje geografinės-kultūrinės erdvės, neturėdamos galimybės stebėti viena kitos raidos, dvasiinio, techninio tobulėjimo, nesusisiekdamos, menkai tepažindamos viena kitos papročius. Toks atskirumas, nepatiriant išorinių įtakų, neišėinant už gyvenamosios teritorijos ribų, lėmė iš esmės nesąmoningą, bet vis tiek labai įspūdingą civilizacinę įvairovę, tą stebuklingą svetimumo, kitapasauliškumo jausmą, iš vienos kultūrinės erdvės peržengus į kitą, akivaizdų, išorišką, daiktišką civilizacijų skirtingumą. Būtent daiktišką, o ne pavidališką. Viena kultūra nuo kitos skyrėsi konkrečiais padargais, dirbiniais, išradimais, papročiais. Senovės Graikijoje randame daiktų, kurių nepasitaiko Senovės Kinijoje, o šioje randame objektų, kurių nėra Senovės Egipte, pradedant

ypatinga visuomenine santvarka ir baigiant tokiais dalykais, kaip prieskoniai, rašalas, parakas, kovos menai ar psichosomatiniai įgūdžiai.

Išorinį senovės kultūrų skirtingumą lydėjo vidinis tų kultūrų vienodumas. Be kelių išlygų, jose paprastai vyraudavo glaudūs gyvenamosios bendruomenės saitai, šeimyninė dorovė, tradiciškai susiklostę norminiai papročiai, gentinis konformizmas, biomorfinė, gamtiška gyvensena (nesvarbu, ar tai būtų tankūs Kinijos miškai, ar žvaigždėtas Egipto dangus). Todėl įvairovė, nukrypimas nuo normos toms senosioms visuomenėms buvo anatema, pražūtingas elgesys, su kuriuo nuožmiai kovota (gražus ir liūdnas to pavyzdys – Sokrato nuteisimas myriop už tariamą papročių laužymą).

Taigi senojo pasaulio tautoms buvo savybingas „išorinio skirtingumo, vidinio

vienodumo principas“. O štai mūsų nuolat globalėjančiame pasaulyje šis principas tarytum apsiverčia aukštyn kojomis, virsta „išorinio vienodumo, vidinio skirtingu-

mo principu“. Žinoma, kalbu ne apie statišką padėtį, veikiau apie tendenciją, tam tikrą globalios raidos kryptį, kurios ištakos siekia europinius viduramžius.

GLOBALĖJIMAS: PASITINKANT NAUJĄJĮ PASAULĮ

Nuo XIV, o ypač XV a., Europos tautos – portugalai, ispanai, olandai, angliai, prancūzai – nebesitenkino uždaru Viduržemio jūros baseinu, veržte veržėsi į Atlanto, o greitu laiku – ir į Ramiojo vandenyno platybes, tuo metu dar gerai nenutuokdami, nei ko iešką, nei ką rasią. Per porą šimtmečių pasiektas Naujasis pasaulis, apiplauktas Afrikos žemynas, įveiktas Argentinos ir Čilės kyšulys, galiausiai burlaiviu apkeliautas visas pasaulis. Didžiausius šių tolimųjų kelionių laimėjimus įkūnija tokios istorinės asmenybės, kaip Christoforo Colombo, Amerigo Vespucci, Vasco da Gama, Fernao de Magellanas, būtent šiuose laimėjimuose slypi pirmosios *bendrosios pasaulio istorijos* užuomazgos.¹

Tačiau kokie tai laimėjimai? Europiečiai užmezgė prekybinius ryšius su turtingomis Azijos šalimis, uoliai skelbė krikščioniškąją evangeliją (ypač Amerikos žemyne), sukūrė pirmąjį geografinį atlasą ir pateikė vientisą pasaulio vaizdą. Tačiau šie europiečio akimis istoriniai žygdarbiai, davę pradžią tam, ką šandien vadiname globalėjimu, vienu atveju buvo menkaverčiai, o kitu net gėdingi. Įsigydamas aukso ir sidabro iš Pietų Amerikos čiabuvių, kilimų iš persų, šilko iš indų, prieskonių iš kinų, daugiausia dėmesio europietis skirdavo savo paties fiziniams poreikiams tenkinti, o ne svetimai kultūrai pažinti. Skelbdamas

krikščioniškąją evangeliją, mokydamas bibliinių tiesų, rūpindamasis svetimšalių išganymu, europietis darsyk įsitikindavo savo dvasiniu pranašumu, paremtu iš ankstine nuostata, jog keistis turi ne jis, o kitas. Vadinas, santykiai, kuriuos europietis užmezgė su pasaulio kultūromis, iš pat pradžių buvo perdėm šališki ir paviršutiniški, pagrįsti principu „kuo daugiau naudos, kuo mažiau bendravimo“. Globalėjimas čia tik begalinis prekybinių bei gamybinių apimčių plėtimas, grynai kiekybinis procesas, nelemiantis jokių ženklėnių mąstysenos ar pasaulėjautos pokyčių.

Abi šios globalėjimo ypatybės – vakarietiškų ir nevakarietiškų kultūrų susipriešinimas bei kiekybė politinės ir ūkinės veiklos plėtra – ryškios ir šiandien, bet taip pat akivaizdėja kokybiškai naujos bendravimo bei susisiekimo formos.

Nors istorinė diasporų patirtis praeityje byloja apie tautų sąlytį siekiant išnaudoti, o ne pažinti viena kitą, vis dėlto šiuolaikinės globalios migracijos formos vis labiau pasižymi ne tremties ar įkalnimo svetimoje kultūrinėje terpėje nuotaikomomis, o laisvu, kūrybingu bei nuoširdžiu troškimu suvokti svetimą aplinką, norint joje dalyvauti. Žinoma, globalėjimą suprasti vien kaip geranorišką žmonių, tautų ar valstybių bendravimą būtų ne tik idealistiška, bet ir klaidinga. Negana to, globalėjimą mėginti apibūdinti *visapu-*

siškai reikštų anksčiau ar vėliau prisiversiti vaikščioti apgraibomis. O tiesiog konstatuoti „globalėjimo amžių“ irgi nepakan-ka, apsuksiai tikintis, jog tokiam apibūdinimui niekas nedrįs prieštarauti, jog globalėjimas yra „akivaizdus dalykas“. Tokia laikysena būtų paviršutiniška. O ar įmanoma globalėjimo atžvilgiu būti nepaviršutiniškam, kritiškam?

Pokalbį apie globalėjimą pradėti ir baigti, matyt, galima bet kur. Ši sąvoka vartojama taip dažnai ir tokiuose įvairiuose kontekstuose, jog norom nenoromimi žavėtis jos visa apimančiu, bet niekaip neapčiuopiamu pobūdžiu. Pradinis entuziazmas pamažu slūgsta, kai mėgini sistemingai pažvelgti į globalėjimo reiškinį, ir kone visai išgaruoja, kai išvysti, jog šis, regis, nė kiek neabejotinas mūsų laikų *symbolis* iš tikrųjų beveik nepasiduoda teoriniams apibendrinimams bei ne juokais primena kadaise fizikos moksloose plačiai taikytą eterio sąvoką, reiškusią nežinomą medžiagą, kuri nesu-voikiama juslėmis, tačiau visur pasireiškian-ti ir užpildanti kiekvieną fizinės tikrovės plyšelį. Nesu skeptikas, netvirtinu, jog globalėjimas tėra beprasmis žodis. Tačiau negaliu išleisti iš akių kelių esminių keblumų ar neapibrėžtumų, lydinčių kiekvieną teorinę pastangą suprasti dabartinius viso pasaulio, taip pat ir Lietu-vos, pokyčius bei perspektyvas.

Patį kukliausia ir santūriausia globa-lėjimo samprata byloja tik tiek, kad vie-na ar kita žmogaus veiklos forma apjuo-sia visą Žemę. Bet toks apibrėžimas tėra kiekybinis. Peržengę XXI a. slenkstį ga-lime leisti sau pašmaikštauti ir paklaus-ti, kuo skiriasi trys metrai telefoninio laido nuo trijų milijonų (ar ne tiek reikia

pasaulinei ryšių sistemai sukurti)? Kuo skiriasi „McDonalds“ valgyklos, esančios tik JAV teritorijoje, nuo „McDonalds“ valgyklų, pastatytų devyniolikoje kitų valstybių? Skiriasi turbūt tuo pačiu, kuo įprastinė pica skiriasi nuo tos kilometri-nės, kurią iškepė vieno Italijos miestelio gyventojai, trokšdami patekti į Guinnes-so rekordų knygą. Jeigu mūsų aptaria-mas globalėjimas tėra žongliravimas svorio arba ilgio vienetais, tuomet filo-sofiniu požiūriu jis bergždžias reikalas, o tokie balsingi šūkliai, kaip „postmoder-nioji globalėjimo epocha“, skamba lygiai taip pat iškilmingai, kaip ir „masinio vartojimo prekių epocha“. Jei kalbėdami apie globalėjimą galvoje turime tik kie-kybinį prieaugį (nesvarbu ko), jei šio prieaugio nelydi jokie kokybiniai sąmo-nės pokyčiai, tuščiaviduris žodis „globa-lėjimas“ ir jo kurtomas šurmulyks moks-lo kongresuose bei konferencijose tėra muilo burbulas, kurį reikia nedelsiant susprogdinti ir imtis rimtesnių temų.

Vis dėlto nenumokime ranka. Iš tiesų XX–XXI a. sandūroje matome iš dalies, o gal ir visiškai naują reiškinį, kurį so-cilogai, filosofai, kultūrologai, polito-logai sutartinai vadina globalėjimu: įvai-rūs veiklos pavidalai, kurių varomoji jėga – pažangiosios technologijos, ima reikštis pasauliniu mastu. Kiekybiniai pokyčiai, į kuriuos vos prieš kelias aki-mirkas šnairavau, yra tokie dideli, jog ilgainiui virsta kokybiniais (panašiai kaip fizikos pasaulyje, pasiekus tam tikrą mazginį laipsnį ar tašką, pereinama iš vienos agregatinės būsenos į kitą). Globaliame amžiuje nuo vientiso pasau-lio *idėjos*, ilgus amžius glamonėjusios pavienių mąstytojų vaizduotė, pagaliau

ne juokais pereiname prie vientiso pasaulio *praktikos*.

Anot McGrew², naujuosius globalius santykius įgalina šeši veiksniai: 1) įtakingiausių valstybių politikai bei demokratiškesnių sąjūdžių vadai kone vienbalsiai pripažįsta apšvietos tezę, jog žmogaus protas ir prigimtis vienodai įkūnyti kiekvienoje tautoje; 2) visame pasaulyje išsivysto daugiašalė finansinė, ekonominė, technologinė bei ekologinė priklausomybė; 3) žmonėms, dažnai regintiems palydovines Žemės nuotraukas, darosi vis įprasčiau Žemę įsivaizduoti kaip vientisą planetą; 4) suirus Sovietų Sąjungai, pasaulio pasidalijimas į dvi stovyklas nebentenkia prasmės, kartu ir Trečiasis Pasaulis praranda griežtus kontūrus; 5) gėrybės, kapitalas, žinios, vaizdai, ryšiai, nusikaltimai, kultūra, teršalai, narkotikai, mados bei pažiūros – visi šie dalykai be didesnių kliūčių plaukia iš vieno regiono į kitą; 6) žmonija žengia „grublėtu keliu į pirmąją globalią civilizaciją“ – tai yra į pasaulinę santvarką, kurią sieja bendros vertybės, procesai ir sąrangos.

Bet visų pirma pats žmogus – anų gėrybių ir blogybių kūrėjas – būtent jis „be didesnių kliūčių plaukia iš vieno regiono į kitą“. Didžiausiame Londono oro uoste „Heathrow“ lėktuvai leidžiasi ir kyla kas 2–3 minutes. 1994-aisiais šiame uoste apsilankė net 52 mln. keleivių, ir – svarbiausia – maždaug dvi trečiosios jų čia nusileido tik tam, kad persėstų į kitą lėktuvą! Kitas globalaus „turizmo“ pavyzdys – kinas verslininkas, vadinamas *Tai Ku Fe En’u* arba „kosmonautu“³, kuris su šeima gyvena, tarkim, Los Andžele, dirba Taivane, ketvirtadalį laiko praleidžia su žmona ir vaikais, ketvirta-

dalį – kalbėdamas telefonu, ketvirtadalį – lėktuve ir ketvirtadalį – prie kompiuterio. Išvada, rodos, aiški: mes *pašėlusiai* daug keliaujame, keliaudami *gausiai* patiriame, patirdami *sparčiai* keičiamės. O šio keitimosi esmė – *paties žmogaus pasaulėjimas, arba auganti orientacija į globalius žmonijos procesus*.

Vis dėlto pats judėjimas beveik nelaiduoja jokio turinio. Iš to, kad žmogus juda, nedaug ką – gera ar bloga – galime pasakyti apie patį žmogų. Kol kas svarstysiu, kas globalėjime yra gera, ką visai neseniai pavadinau „laisvu, kūrybingu bei nuoširdžiu troškimu suvokti svetimą aplinką, norint joje dalyvauti“. Tarkim, keturios judėjimo laisvės – darbo jėgos, prekių, paslaugų bei kapitalo – kuriomis pagrįstas politinis bei ūkinis Europos Sąjungos projektas, savaime galbūt ir nesukuria naujo jautrumo kultūroms, pakantos tautinėms mažumoms, imlumo svetimoms kalboms ir pasaulėžiūroms, tačiau atveria galimybes tokiems sąmonės poslinkiams atsirasti. O tai jau šis tas. Galima net sudvejoti, ar minėtosios keturios judėjimo laisvės negalėtų tapti globalėjimo aiškinimo pagrindu. José Ortega y Gassetas, remdamasis fizikos dėsniais, pagal kurių daiktai yra ten, kur jie veikia, pavadina „visur esančiu kiekviena Žemės rutulio kampeli“. Šis tolimojo priartėjimas, nesamojo buvimas, – tęsia jis, – iki fantastiškų platybių išplėtė kiekvieno žmogaus horizontus“⁴.

Pastebėjimas taiklus, tik išvada nevisai tiksli, mat *veikti* visą pasaulį jau seniai išmokome, o štai *apmąstyti* – anaipatol. Globalėjimas – tai realus (neretai instinktyvus, gyvuliškas) veikimas ir tik potencialus mąstymas. Savo mintis esa-

me pratę vaizduoti kaip nevaržomas, laisvas, skrajojantčias, o juslių pasaulį laiko ir erdvės atžvilgiu – kaip itin ribotą. Tačiau mūsų, bent jau europiečių, istorija liudija visai ką kita. Graikų, žydų, romėnų, kryžiuočių, jūros keliautojų ir pasaulio tyrinėtojų – žodžiu, mūsų protėvių poelgiai pranoko vaizduotę, kojos ir rankos buvo lankstesnės už protą. Ar nebus taip nutikę ir globalėjimo atveju? Kaip vaikai, pirma darome, pasakui galvojame ir stebimės, kai virš mūsų galvų išauga nežinomos kilmės statinys, kuriame visi turėsime gyventi, vis abejodami jo tvarumu ir saugumu. Kad ir kokia megalomaniška šiandien atrodo Hegelio dvasios fenomenologija, vieną joje paminėtą išvalgą tenka pripažinti: Žemė su visais savo medžiagininiais ir dvasiniais ištekliais greičiau yra teleologinė, o ne prakseologinė būtybė, Žemė yra augalas, o ne dirbinyš. Štai kodėl taip sunku numatyti jos ateitį.

Kadangi globalūs procesai sukuria tik galimybes bei sąlygas naujai išgyventi ir apmąstyti pasaulį kaip skirtingų kultūrų įvairovės ir vienovės santykį, tačiau savaime tokio išgyvenimo ir apmąstymo nelaiduoja, patys globalūs procesai, atsieti nuo konkrečių faktinių apraiškų bei pavyzdžių, negali būti vertinami nei gerai, nei blogai. Etiniu požiūriu globalėjimas yra adiaforiškas, neapibrėžiamas, galimi apibrėžti yra tik atskiri valstybių, tarptautinių susivienijimų ar individų poelgiai. Todėl kiekvienas išankstinis demonstratyvus priešinimasis globalėjimui tereiškia problemos neišmanymą. Indas nekaltas dėl to, kas į jį pilama, kaip ir judėjimo laisvės bei galimybės dėl to, kad kažkas nemoka jomis naudotis arba

naudojasi turėdami pikty kėslių. Antra vertus, gyvendami liberalios demokratijos sąlygomis ir laisves kone instinktyviai suvokdami kaip teigiamybę, neapsigaukime: globalėjimas, vaizduojamas kaip judėjimo *laisvė*, dėl to nė lašelio netampa geresnis, ką jau kalbėti – geras.

Globalėjimas traktuotinas ne tik dinamišku požiūriu kaip įvairiarūšė judėjimo laisvė, sukelianti tiek palaimingų, tiek pražūtingų pasekmių, bet ir statišku požiūriu kaip sąranga, daugiau ar mažiau pastovus buvimo ir veikimo tinklas, pasaulinis sąveikos laukas, kuriame reiskiasi minėtos judėjimo laisvės. Tarptautinių santykių žinovai vartoja pasakymus „naujasis pasaulis“, „pasaulinė santvarka“, „naujoji pasaulinė santvarka“ (kartais atvirkščiai – „pasaulinė suirutė“)⁵, nebejausdami jokio poreikio įrodinėti, kad tokių dalykų esama. Pasaulį vaizduotis globaliu požiūriu kaip vieną geopolitinę vietovę, kurioje įvairiais – sąmoningais, pusiau sąmoningais ar tik numanomais – pavidalais sprendžiasi mūsų likimai, išmokome ne tik iš palydovinių nuotraukų ar kitų žiniasklaidos įtaigos priemonių; tokį gebėjimą mums visų pirma išlavino apsišvietę valstybininkai bei politologai, kurie išmano istoriją, suvokia laiko pokyčius ir šiandien išmintingai nebenori brėžti aiškių ribų tarp vietinių ir tarptautinių reikalų. Nebenori, nes nebegali; nebegali, nes nebeleidžia šiandienos pasaulis.

Koks gi jis, pasak tarptautinių santykių žinovų? Kai kuriems (pavyzdžiui, Samuelui P. Huntingtonui⁶) globalusis pasaulis – tai didžiųjų vakarietiško ir nevakarietiško civilizacijų antagonistinio sąveikavimo laukas; kitiems (tarkim, Ro-

bertui Cooperiui⁷ ir Robertui Kaganui⁸) – tai visą Žemę aprėpiantis įtampos laukas, nusidriekęs tarp galingiausių valstybių; tretiems (sakykim, Anne-Marie Slaughter⁹) – tai administracinis laukas – tiks-

liau – tinklas, siekiantis anapus valstybių ar net žemyninių sienų, veikiantis tarpinstituciniu pagrindu ir dažnai tarp-tautinėje arenoje pačiai tautinei valstybei paliekantis tik antraeilį vaidmenį.

NAUJASIS PASAULIS: IŠORINIO VIENODUMO, VIDINIO SKIRTINGUMO PRINCIPAS

Gyvendami įvairiausiais – fiziniiais, dvasiniais, simboliniais – būdais susisaisčiusiame pasaulyje, veikdami tolydžioje vientisėjančioje kultūrinėje erdvėje, nebegalime atsikratyti to nuolatinio, įkyraus patirtinio *déjà-vu*: keliaujame iš vieno krašto į kitą, iš vienos vietos į kitą, bet visur susiduriame su tuo, kas jau matyta, su pastoviu standartu, pasikartojančia buitine taisykle. Ir kol nepralaužiame to paviršutinio, turistinio familiarumo luobo, pasaulis atrodo sulygintas, ištiesintas, suvienodintas kaip laikraščio maketas, kuris kasdien atpažįstamas akimoju, nors kaskart kitaip primargintas.

Tačiau, įdėmiai pažvelgę į vidinį atsikiros visuomenės, kultūros, tautos gyvenimą mūsų laikais, išvystame priešingą vaizdą. Čia ryškus beveik karnavališkas elgesio tipų bei asmenybės raiškos būdų skirtingumas, koks senovės kultūras tikriausiai būtų šventvagiškai papiktinęs. Liberalioje kapitalistinėje demokratijoje, šiandienos pasaulyje sparčiausiai plintančioje politinio bei ūkinio valdymo formoje, vyrauja konkurencinis individualizmas, įtvirtinantis pavienio asmens teises, tokių teisių lygybę, pripažįstantis dorovinių pažiūrų reliatyvumą, taikantis funkcinę, aplinkybinę, sutartinę moralę, ginantis individualią-

sias laisves rinktis ne tik karjerą, bet ir religiją bei lytinę orientaciją. Vadinas, šiandien išoriškai gretinant tautas vis labiau krinta į akis globalių procesų veikiamas supanašėjimas, kartais net suvienodėjimas. Tačiau šį niveliavimąsi atsveria vidinis kultūrų skaidymasis, įvairėjimas, sudėtingėjimas. Senovės kultūrose išorinį skirtingumą lydėjo vidinis vienodumas, o dabar išorinį vienodumą lydi vidinis skirtingumas.

Ši iš esmės pakitusi sankloda verčia sudvejoti, ar tautinės tapatybės klausimą tokiaime pakitusiame pasaulyje, kokiame gyvename dabar, dar galima kelti senaisiais būdais, ieškant konkrečią tautinę kultūrinę kilmę turinčių daiktų, kaip tas egiptietiškas rašalas, kiniškas parakas ar persiškas kilimas. Šiuo požiūriu būti lietuviu reikštų turėti lietuviškų daiktų, ką nors, kas išrasta ir pirmąkart pagaminta Lietuvoje ir ką kitos tautos iš Lietuvos jau „skolinasi“ ar nesiklausdamos perima. Tačiau tai akligatvis mažų mažiausiai trimis požiūriais.

Pirmiausia šiandienos pasaulyje stebėdami, kaip daromi išradimai, kaip vyksta tiek intelektinė, tiek fizinė gamyba, plika akimi matome, kad tokių daiktų šioje transnacionalinių kompanijų eroje, kuriuos senąja prasme galėtume pavadinti vokiškais, angliškais, itališkais

ar vengriškais, praktiškai nebelikę, o ateityje jų dar mažės dėl paprastos priežasties, kad pati pramonė šiais laikais yra standartizuota, globali, kitaip tariant, nutautinta. Vadinas, ir lietuviškų daiktų rasime labai mažai ir dėl tų pačių dar įsivelsime į begalinius ginčus. Bet net jeigu nustatysime kelis tokius daiktus, jie, matyt, bus tik keli, o tai garbės lietuviškumui tikrai nedarys. Galiausiai beveik visi daiktai, kuriuos dar galėsime pavadinti lietuviškais, dėl nurodytų priežasčių veikiausiai priklausys istorinei Lietuvos praeičiai, kuri mus, lietuvius, tiesa, sieja, bet anaip tol ne vienija.

Matyt, nesuklysimė, vieni kitus ragindami tyrinėti Lietuvos praeitį, tačiau ištyrinėję vieni tą praeitį imsime girti, kiti peikti, kai kuriuos iš mūsų apims istorinio dėkingumo bei pasididžiavimo, kitus – kartaus nusivylimo ar net tautinio menkavertiškumo jausmas – šiaip ar taip, ir vieni, ir kiti būsime teisūs. Mūsų praeitis bendra tik kaip tam tikra priežastinė istorinių įvykių grandinė, kurios net ir norėdamas nepaneigsi, tačiau ši praeitis bematant skyla perpus, vos tik žmogus užmezga su ja sąmoningą kritišką santykį, pripažindamas ją arba atmesdamas – skyla į praeitį, nuo kurios vieniems norisi bėgti, ir į praeitį, kurion kitiems norisi grįžti – šiuo, *interpretaciniu*, požiūriu mes, lietuvių tauta, neturime bendros praeities. Būtent šiuo požiūriu neturime ir bendros ateities. Koks bus ar turėtų būti lietuvis po dešimties, po penkiasdešimties, o gal po šimto metų – kvepia pranašiška spėlione, aiškia-regišku smalsuliu, bet ne filosofija. Už ateitį, kaip ir už praeitį, netinka balsuoti. Netinka referendumų ir plebiscitų

taktika, sprendžiant problemas, susijusias su galimais lietuviškos dvasios, mąstysenos bei elgsenos pokyčiais ateityje. Jų neabejotinai bus, atskirais atvejais jie bus valingi ir kryptingi, tačiau visuomeniniu požiūriu – tai savaiminiai procesai, kurių iš anksto nesumanė ir neįgyvendino jokios „jungtinės jėgos“.

Todėl normatyvus, primygtinis, visus mus įpareigojantis lietuvybės apibrėžimas ne tik neįmanomas, bet ir, manyčiau, nepageidautinas. Turiau galvoje tokius klausimus, kaip: kas yra „tikras“ lietuvis, koks žmogus „nuspelno“ ar „nenuspelno“ lietuvių vardo, arba, kiek konkrečiau, kokiomis tiesomis asmuo privalo tikėti, kokias vertybes tausoti, kokius daiktus turėti ir mėgti, kad taptų „pavyzdingu“ lietuviu. Galime skatinti vieni kitus domėtis savo tautos archeologija, istorija, kultūros paminklais – raštija, menu, etnografija, religija, buitimi, papročiais – tačiau drauge pripažįstame kertinę laisvę, priskiriamą kiekvienam tėvynainiui, visus anuos dalykus aiškintis ir vertinti *savaip*, galbūt net prieštaringai, nė per nago juodymą neprarandant lietuviškumo. Pravartu žinoti, kaip ir kada Lietuva buvo pakrikštyta, bet ar *gerai*, kad Lietuva buvo pakrikštyta – čia jau nebe žinios, o vertinimas, paremtas suasmenintu kiekvieno požiūriu.

Daiktiniu atžvilgiu mes, lietuviai, visuomet privalėsime turėti tik vieną dalyką – patį lietuvybės klausimą! „Ką reiškia būti lietuviu?“ – jeigu šis klausimas keliamas nuoširdžiai ir prasmingai, yra pirmasis žingsnis lietuviško tapsmo kelyje. Jamesas L. Huffmanas, žinyno, skirto šiuolaikinės Japonijos istorijai, kultūrai ir tautinei savivokai, sudaryto-

jas, teigia, jog „vienas iš japoniškumo bruožų yra nuolatinis savęs teiravimasis, ką *reiškia* būti japonu“¹⁰. Tarsi antrindamas, Friedrichas Nietzsche mums primena, jog ir „vokiečiams labai būdin-

ga tai, kad jiems visada rūpi klausimas ‚kas yra vokiška‘“¹¹ Vadinasi, ir mūsų lietuviškumas atsiranda bei tarpsta ne kur kitur, o pačiuose ginčiuose dėl mūsų lietuviškumo.

LIETUVIŠKASIS EUROPIETIŠKUMAS: NUO DAIKTŲ PRIE PAVIDALŲ

Tad, grįžę prie mūsų pirminės pastangos suprasti, kaip lietuviška tapatybė beveik galėtų būti europietiška, išsaugodama savitumą, tai yra likdama lietuviška, norom nenorom jaučiame įtampą, trintį, pavojingą dilemą rinktis arba viena, arba kita – lietuviškumą arba europietiškimą. Tą dilemą vienodai giliai išgyvena tiek federalistiškai, tiek nacionalistiškai nusiteikę europiečiai, tik prispirti rinktis, vieni linksta į vieną, kiti – į kitą kraštutinybę. Ta dilema užkoduota Ortega y Gasseto žodžiuose *Masių sukilime*:

„Jeigu sudėsime į krūvą mūsų dvasinį turinį – įsitikinimus, normas, troškimus, nuomones, tai pamatysime, kad didžiąją jų daugumą prancūzas pasisėmė ne iš Prancūzijos ir ispanas – ne iš Ispanijos, o iš bendro Europos aruodo. Šiandieną kiekvienas mūsų yra kur kas labiau europietis negu prancūzas, ispanas ir t. t. Įsivaizduokime, kas dėtųsi, jeigu mes pamėgintume gyventi vien tik pagal tai, kiek mumyse yra to, kas sava, ‚tautiška‘, jeigu, pavyzdžiui, mums šautų į galvą priversti vidutinį prancūzą atsisakyti visų tų įpročių, minčių, jausmų, žodžių, kuriuos jis yra perėmęs iš kitų tautų! Deja, aišku kaip dieną, kad taip gyventi būtų nebeįmanoma; keturi penktadaliai mūsų dvasios turtų, yra visos Europos vertybės“¹².

Kad Ortega y Gassetas šneka tik apie dvasinę kultūrą – šitai mūsų kontekste

neturi lemiamos reikšmės. Jis teiraujasi, *kas* yra prancūziška arba ispaniška bendrame Europos „aruode“, ir į tai, kaip buvo galima tikėtis, neįstengia atsakyti, tik suglumęs stebisi. Ir atvirksčiai – jis teiraujasi, *kas* yra europietiška Prancūzijos ir Ispanijos „aruoduose“, ir į tai atsako, jog beveik viskas, jog „keturi penktadaliai mūsų dvasios turtų, yra visos Europos vertybės“. Prancūziškas, ispaniškas ar lietuviškas europietiškimai, kaip tie lietuviški metrai ar kilogramai, tėra tušti, pertekliniai, netgi klaidinami pasakymai!?

Taigi turime savyje rasti drąsos pripažinti nesutaikomą takoskyrą: arba drauge su federalistais atsisveikiname su lietuvybe, kaip kadaise tikra, bet dabar atgyventa ir išaugta visuomenine kultūrine padėtimi, ir priimame naują paneuropinę tautinę tapatybę. Beje, toks elgesys nereikštų nutautėjimo, greičiau reikštų pažangų tautinės raidos etapą, savotišką dialektinį persikūnijimą. Juk, šitaip pasirinkę, galėtume ginčytis, kad iš pačios lietuvybės išsirutulioja asimiliavimosi platesnėje nacionalinėje bendrijoje perspektyva. Kita alternatyva, kurią renkasi nacionalistai – tai rasti savyje drąsos pasakyti: *nesame* europiečiai, *nesame* tie neberūšiuojami vieno aruodo grūdai. Mes esame lietuviai, o Europa mūsų at-

žvilgiu yra kitybė, tegul ir draugiška bei visokiomis prasmėmis naudinga, bet vis dėlto kitybė. Mūsų užmegztas santykis su Europa nereikia samplaikos.

Pamenate, rašiau, kad atsakymo kokybė tiesiogiai priklauso nuo klausimo kokybės. Todėl manyčiau, jog tautinės tapatybės klausimą keliant taip, kaip tai daro José Ortega y Gassetas, o jis tai daro taip, kaip šitai buvo galima daryti senajame pasaulyje, žiūrint į senąsias civilizacijas ir vadovaujantis išorinio skirtingumo, vidinio vienodumo principu – klausimą keliant taip, minėta dilema yra neišvengiama. Gassetas vis dar dairosi prancūziškojo arba ispaniškojo „kas“, dairosi daiktų, dirbinių, substancijų, esmių, darinių, visumų, kurios būtų prancūziškos arba ispaniškos ir kaip tokios keliautų po pasaulį, šiuo atveju – po Europą. Nenuostabu, jog tokių daiktų jis neberanda, nes, kaip minėjau anksčiau, mūsų pakitusiame, globalėjančiame pasaulyje, kuriame vyrauja išorinio vienodumo, vidinio skirtingumo principas, tokių daiktų beveik nebelikę.

Senajame pasaulyje tikrąjį išorinio skirtingumo, vidinio vienodumo principą lydėjo loginio mąstymo taisyklė, genetinis kultūrinių reiškinių aiškinimo

būdas, kai, atsakęs į klausimą „iš kur“, drauge atsakydavai į klausimą „kas“ arba „koks“. Iš Lietuvos, vadinasi, lietuviškas; iš Italijos, vadinasi, itališkas; iš Vengrijos, vadinasi, vengriškas. Mūsų pasaulyje tas genetinis aiškinimas kultūros srityje beveik visuomet virsta genetinė klaida. Šiandien sakyti „tai ir tai yra iš Prancūzijos“ ir „tai ir tai yra prancūziška“, vadinasi, teigti du beveik jokio vidinio loginio ryšio neturinčius dalykus. Negalėjimas nuo vieno teiginio pereiti prie kito rodo, kad mūsiškį pakitusį pasaulį privalo lydėti patikęs mąstymas. (Juk žinome ar bent nujaučiame, kad dabartinio lietuviškumo turinys daug gilesnis ir platesnis už tai, ką pavadinčiau muziejine Lietuva. Kamuojami genetinio samprotavimo trūkumų, pernelg dažnai įkaliname savo tautinę dvasią Rumšiškių liaudies buities muziejuje, tautosakoje, heraldikoje. Betgi mes, lietuviai, gyvename čia dabar, gyvename kitaip negu mūsų protėvių, ir vis dėlto vadinamės lietuviais. Tad be bruožų, paveldėtų iš istorinės praeities, kokias savybes esame pasirengę įtraukti į dabartinio lietuvio portretą, lietuvio, kurio dabartiškumą kai kurie nacionalistai atžagareiviai laiko tiesiog nutautėjimu?)

VIETOJ IŠVADOS

Siekdami išspręsti tą nemalonią tautinės tapatybės dilemą, kai esame verčiami stoti lietuviškumo arba europietiško pusėn, pirmiausia turime tai dilemai *nepasiduoti*, tai yra turime ją ne spręsti, o atmesti dėl iš esmės klaidingų prielaidų, kurios mūsų laikais nebeatitinka tikrovės.

Nūdienos vientisėjančiame pasaulyje, taigi ir Europoje, veikia ne išorinio skirtingumo ir vidinio vienodumo, o išorinio vienodumo ir vidinio skirtingumo principas. Tokiame pasaulyje, tokioje Europoje pasikeitė pats būdas, kuriuo tautos reiškiasi kaip tautos. Tautinė tapatybė anaip tol neišgaravo, nedingo, neištirpo,

tik jos reikšimosi formos tapo subtilesnės, bet kartu gausesnės. Gassetas vis dar senoviškai *daiktiškai* klausė, *kas* yra prancūziška, o reikia klausiti naujoviškai *pavidališkai*: *kaip* yra prancūziškai.

Tas įsitikinimo, normos, troškimo, nuomonės, praktikos, įrankio, papročio perėmimas ir įsisavinimas, naudojantis bendru Europos aruodu, nėra paskola, už kurią visą gyvenimą būtina mokėti palūkanas. Kultūros mokosi viena iš kitos, nesipešdamos dėl autorinių teisių. Visose Europos šalyse, kuriose man teko svečiuotis, sūris laikomas nacionaliniu patiekalu. Tik vokiečiai jį gamina *vokiškai*, šveicarai – *šveicariškai*, lietuviai – *lietuviškai* (na, baltą, varškės, su kmynais). Manau, jog ir krepšinis, ir stručių fermos, ir kompiuteriai, ir dažyti plaukai ar naminės Siamo katės Lietuvoje yra lietuviškos, jei tik sugebame visus tuos iš svetur atsigabentus dalykus „prisijaukinti“, paversti neatskiriama mūsų tautinės būties dalimi. Lietuviškų savybių krepšelis bematant papilnėja, kartu suvokus, jog reiškinio kilmė ne visuomet yra jo esmė. Mes paimame *arabišką* skaitmenį „3“ ir jį pavadiname *lietuviškai* „trys“, kartu paskelbdami visam pasauliui – jis mūsų! Iš kitų tautų perimdami daiktus, įnagius, praktikas, jiems suteikiame savitą ypatingą pavidalą.

Atskira tauta šiandien pirmiausia skleidžiasi modaliai, ji turi tokius pačius daiktus, kokius turi kitos tautos, bet

turi juos kitaip, savaip, ypatingai. Ir būtent tame „savaip“ glūdi jos tapatybė, o ne kokiose nors tautinėse substancijose ar daiktuose, kaip buvo įprasta žiloje praeityje.

Šiandien tikroji tautinė tapatybė iš daiktiškos būklės perėjo į veiksmo, netgi ne veiksmo, o veiksenos, elgsenos, darysenos, gaminsenos, mąstysenos, stebėsenos, vartosenos, žaisenos, svajosenos.

Kiek Europa skleidžiasi svetimų, palyginti skirtingų, civilizacijų atžvilgiu, kiek jos santykiai su išoriniu pasauliu grindžiami daugiau išorinio skirtingumo, vidinio vienodumo principu, tiek ji lieka gasetiškuoju vertybių aruodu, senuoju „kas“; tačiau suprantama iš vidaus, Europa tvarkoma jau pagal kitą, išorinio vienodumo, vidinio skirtingumo principą. Šiuo požiūriu *tautinė tapatybė save apibrėžia, kreipdama dėmesį ne į tai, kas turima vienoda, o į tai, kaip skirtingai turima tai, kas turima vienoda*. Štai taip, nagrinėdami tautinės tapatybės problemą, grįžtame prie filosofinės vienio ir daugio sambūvio mįslės.

Lietuvybės ateitis šviesi, jeigu tik teisingai kreipsime savo vidinį proto žvilgsnį, jeigu suvoksime, kad daiktinis tautų suvienodėjimas nereiškia tautinių tapatybių sunykimu, nes nūdienos pasaulyje ir nūdienos Europoje tikrieji tautų skirtumai iš esmės skleidžiasi ne turimuose daiktuose, o tų daiktų turėjimo būduose bei pavidaluose.

Literatūra

- Cohen Robin. *Global Diasporas*. London: UCL Press, 1997.
Cooper Robert. *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the Twenty-first Century*. London: Atlantic Books, 2003.

- Gasset José Ortega y. *Masių sukilimas*. Iš ispanų kalbos vertė Elena Treinienė. Vilnius: Mintis, 1993.
Huffman James L. Introduction // James L. Huffman (ed.), *Modern Japan: An Encyclopedia of His-*

- logy, Culture, and Nationalism. New York: Garland Publishing, Inc., 1998.
- Huntington Samuel P. The Clash of Civilizations // *Foreign Affairs*, Summer, 1993.
- Kagan Robert. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Vintage Books, 2004.
- McGrew A. A Global Society // S. Hall, D. Held & McGrew (eds.), *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press, 1992, 61–102.
- Nietzsche Friedrich. Anapus gėrio ir blogio. Iš vokiečių kalbos vertė Evaldas Nekrašas // Frydrichas Nyčė. *Rinktiniai raštai*, sudarė Antanas Rybelis. Vilnius: Mintis, 1991.
- Roberts J. M. *History of the World*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Slaughter Anne-Marie. *A New World Order*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004.

Nuorodos

- ¹ J. M. Roberts. *History of the World*. New York: Oxford University Press, 1993, 423.
- ² A. McGrew. A Global Society // S. Hall, D. Held & McGrew (eds.), *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press, 1992, 61–102.
- ³ Robin Cohen. *Global Diasporas*. London: UCL Press, 1997, 93.
- ⁴ José Ortega y Gasset. *Masių sukilimas*. Iš ispanų kalbos vertė Elena Treinienė. Vilnius: Mintis, 1993, 48–49.
- ⁵ Be šių pasakymų anksčiau ar vėliau neapsieina joks nūdienos politologas, sakykim, nei Samuelas P. Huntingtonas, nei Robertas Cooperis, nei Anne-Marie Slaughter.
- ⁶ Žr. Samuel P. Huntington. The Clash of Civilizations // *Foreign Affairs*, Summer, 1993.
- ⁷ Žr. Robert Cooper. *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the Twenty-First Century*. London: Atlantic Books, 2003.
- ⁸ Žr. Robert Kagan. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Vintage Books, 2004.
- ⁹ Žr. Anne-Marie Slaughter. *A New World Order*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004.
- ¹⁰ James L. Huffman. Introduction // James L. Huffman (ed.), *Modern Japan: An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*. New York: Garland Publishing, Inc., 1998, ix.
- ¹¹ Friedrich Nietzsche. Anapus gėrio ir blogio. Iš vokiečių kalbos vertė Evaldas Nekrašas // Frydrichas Nyčė. *Rinktiniai raštai*, sudarė Antanas Rybelis. Vilnius: Mintis, 1991, 448, afor. 244.
- ¹² José Ortega y Gasset. *Masių sukilimas*. Iš ispanų kalbos vertė Elena Treinienė. Vilnius: Mintis, 1993, 208.